

ХУДОЖНІЙ СВІТ ДИТИНИ У ЗБІРЦІ ЯРОСЛАВА СТЕЛЬМАХА «МАНОК»

Стаття присвячена аналізу збірки оповідань «Манок» (1975) Ярослава Стельмаха в аспекті з'ясування проблемно-тематичного ракурсу творів, зокрема морально-етичної проблематики, особливостей художнього відображення внутрішнього світу дитини, розкриття її психології поведінки.

Ключові слова: *світ дитини, психологія, дидактизм, діалог, самохарактеристика, образно-аніمالістична специфіка, морально-етична проблематика.*

Статья посвящена анализу сборника рассказов «Манок» (1975) Ярослава Стельмаха в аспекте выяснения проблемно-тематического ракурса произведений, в частности морально-этической проблематики, особенностей художественного отражения внутреннего мира ребенка, раскрытие его психологии поведения.

Ключевые слова: *мир ребенка, психология, дидактизм, диалог, самохарактеристика, образно-анималистическая специфика, морально-этическая проблематика.*

The article is devoted the analysis of the collection of stories "Manok" (1975) by Yaroslav Stelmakh in terms of clarifying the problem-thematic perspective works, including moral and ethical issues, features artistic reflection of the child's inner world, the disclosure of his psychology of behavior.

Key words: *the world of the child, psychology, didacticism, dialogue, the self-characteristic, is figurative-animalistic specificity, moral and ethical problematic.*

День за днем «рікою спливає у вічність» [2, с. 769] покоління правдивих і чесних, совісних і відкритих, щирих і енергійних письменників. І щоразу якнайдалі в нашій пам'яті «посуваються назад» імена справжніх, талановитих прозаїків, які не так давно - у 60 - 80-ті роки ХХ століття -наповнювали (а дехто й зараз віртуозно продовжує це робити) скарбницю історії української писемності художніми площинами достойного гатунку.

«Забутість», «непрочитаність» текстів означеного вище періоду наштовхнула нас черговий раз апелювати до особистості, яка «впевнено увійшла в літературу» [6, с. 39], мала «свій голос - український» [9], ім'я якої по праву

«вписане» в літопис вітчизняного літературного процесу й нерідко звучить поряд з такими брэндами української літератури, як Віктор Близнець, Микола Вінграновський, Євген Гуцало, Ірина Жиленко, Всеволод Нестайко, Григiр Тютюнник. Це - Ярослав Стельмах, син відомого українського письменника, літописця села Михайла Стельмаха, який чесно трудився в літературі й залишив по собі «яскравий відсвіт величезної людської чарівності» [7]; «він з того покоління, яке змужніло й подорослішало, переживши підліткову ейфорію хрущовської «відлиги», сміливо ввійшло до нового життя. Щоб зробити його кращим, ніж досі» [8].

Уже десять років, як немає в мистецькому вимірі, у щоденному житті близьких і рідних Ярослава Стельмаха (помер він у 2001 році), але його текстами й сьогодні вряди-годи цікавляться сучасники, а вистави та фільми продовжують сцено- й тележиття. Проте час бере своє, і літературознавці не так часто, як, можливо, того хотілося б, апелюють до його постаті, його творчого доробку, зокрема прозового виміру для дітей і про дітей, особливо останнім часом.

Перебираючи критичний арсенал наукових студій, спогадів, коротеньких екскурсів-інтерв'ю, ми натрапили на розвідки Олексія Вертинського, Анатолія Гнатюка, Віктора Гриневича, Миколи Жулинського, Анатолія Костецького, Леоніда Куценка, Едуарда Митницького, Валентини Михайлюти, Анастасії Натяжної, Василя Неволова, Алли Підлужної (Бистрової), Юрія Петрашевича, Ліни Чабанівської-Сперкач, Володимира Яворівського, Людмили Бондар та ін., які залишили відверті спогади про одного із кращих сучасних драматургів.

Теплота, щирість, деяка навіть «інтимність» відчувається й у нещодавно побаченій світ книзі спогадів «НОМО FERIENS» (2011) Ірини Жиленко, яка з непідробною відвертістю, жіночою ніжністю згадує дорогих серцю людей, серед яких і «Славко Стельмах» [2, с. 751] (саме так авторка називає письменника).

Вартісними залишаються численні спогади в періодиці, на сайті Фонду Михайла і Ярослава Стельмахів (stelmakh.com.ua) дружини останнього - Людмили Вікторівни, яка, крім того, у 2004 році опублікувала цінну книгу мемуарів «Мій кіт за тобою скучив».

Молоді ж науковці нерідко предметом обговорення обирають драматичні горизонти, новаторські елементи Я. Стельмаха. Саме такий фундамент мають кандидатські дисертації Галини Дорош («Українська психологічна драма 70 - 80-х років ХХ століття», 2002), Людмили Бондар («Творчість Ярослава Стельмаха в контексті «нової хвилі» української драматургії 80-х років ХХ століття», 2007), Наталії Резніченко («Українська проза для дітей 60 - 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації)», 2008). Остання ж, на відміну від двох попередніх, у контексті прозової палітри досліджуваної доби акцентує на тому, що науковці не

поспішають оцінити належним чином скарбницю прози для дітей і про дітей автора «Митькозавра із Юрківки...», «Найкращого намету», «Вікентія Прерозумного»... Тому молода авторка доклала неабияких зусиль (що видно з її дослідження), аби її наукове зерно повнокровно репрезентувало постать Ярослава Стельмаха й у прозовому ракурсі.

Але, на жаль, вчитуючись у віднайдений критичний матеріал, ми не зустріли належної інформації про збірку веселих оповідань письменника для дітей і про дітей «Манок» (1975). Маємо лише поодинокі суто інформативні вкраплення, зокрема й у згаданій студії Н. Резніченко. Тому спробуємо якоюсь мірою заповнити цю прогалину, адже, за свідченням Ліни Чабанівської-Сперкач, спроби пера Стельмаха-молодшого для дітей і про дітей «... написані з такою любов'ю... <...>, з таким розумінням дитячої психології...» [5, с. 47].

Перш ніж перейти до аналізу обраної збірки оповідань письменника, відзначимо, що в естетичній палітрі 70 - 80-х років ХХ століття варто виділити особливу групу художніх творів для дітей і про дітей, де акцентується не стільки характер дитини як причина її поведінки, скільки замальовується певний тип поведінки, зумовлений віковими особливостями дитини, передається модель ситуації, а сюжет збудований таким чином, щоб маленький читач розумів сам усю недоречність такої поведінки. Інколи з цією метою до твору вводиться персонаж-резонер, іноді сама ситуація, точніше спосіб її розгортання автором, підводить читача до необхідної думки. Яскравим прикладом сказаного вважаємо оповідання Ярослава Стельмаха, зібрані у збірці «Манок».

Героями книги є переважно діти молодшого шкільного віку. Збірка становить цикл творів, адже об'єднані вони не тільки жанрово, а й героями. Спільний персонаж - Сергій, якому в першому оповіданні було шість років, а в наступних він навчався вже в четвертому класі.

Перші оповідання («Манок», «Моє літо», «Оповідь про козу») створюють психологічний портрет дитини (що апробується зокрема в мовній панорамі творів - діалогах / монологів тощо), яку люблять батьки, дразнить старший на півтора роки брат і який переживає світ, як диво, намагаючись зробити його довершеним і справедливим.

В оповіданні «Манок» розкрито специфіку образу Сергія, розкриває специфіку його світосприйняття і ставлення до людей. Оскільки текст твору побудований як Я-нарація, а наратором є маленький хлопчик, то переважає контекстуальна: самохарактеристика останнього та непряма характеристика його іншими, передана через мовлення дитини. Наприклад: «...мушу сказати - я не поділяв точку зору тієї тітоньки. < . > Та й був я дитиною слухняною, робив майже все, що казали мені старші (звичайно, якщо воно не дуже розходилося із

моїми власними бажаннями)...» [3, с. 3], «...із ввічливості... <...> я погодився...» [3, с. 4]. Або в оповіданні «Моє літо»: «. Він хотів цим підкреслити, що я для нього зовсім малий, все одно, як курча, а він уже такий розумний і спізнав стільки життя, скільки й бабуся. Це мене ображає, і я хочу розсердитись, але подушка така тепла й приємна, що я знов засинаю.» [3, с. 6].

Образ малої дитини вибудовується не лише на безпосередній його самохарактеристиці чи характеристиці іншими персонажами, але й опосередковано - за допомогою індивідуалізації мовлення персонажів чи композиції мовлення, врахування вікової психології хлопчика, що зумовлює створення емоційного та експресивного вираження їхнього ставлення до героя. Так, батько Сергія звертається до нього зі словами, що відповідають образно-рослинній специфіці дитячого світосприйняття: «. Сергію, дитинко, вставай, бо вже й гриби прокидаються.» [3, с. 6], «. будь я рибою, ніколи б не хапав черв'яків, котрі висять у воді на одному місці.» [3, с. 10]. Або діалог у фіналі оповідання «Манок», що передає не лише ставлення родичів до Сергійка, але й виявляє розуміння ними дитячої психології відповідно до їхньої соціальної ролі та власне функцій у вихованні: «- Качки, дикі качки до нас повертаються, - посміхнувся тато. - От тепер уже справжня весна. // -Значить, вони почули мене, почули! - закричав я на всю кімнату. // - Почули, синку, - одказав тато, який уже знав про мою вчорашню пригоду. // -Почули, - хитнула головою мама. // - Почули, - покрутив пальцем біля скроні Толик, та я не звернув на нього уваги, бо дивився туди, де на білих променях сонця летіли до мене в гості дикі качки» [3, с. 5].

Важливий аспект названих оповідань - відтворення й виховання емоційного та морального усвідомлення дитиною себе у світі. Герой аналізованих творів уважний до своїх відчуттів: «. тато розуміє все, що говориться в лісі. А я - ні, і мене це засмучує.» [3, с. 7], «. Ліс завжди зустрічає нас так урочисто, що мене це навіть трохи лякає. < . > . Врешті мій страх минає, і я уважно дивлюсь під ноги.» [3, с. 7-8].

Розуміння природи для дитини - завжди складний процес. Дитина осмислює світ, накладаючи на нього власний досвід його переживання. Так, в оповіданні «Оповідь про козу» порушується морально-етична проблема, яку намагається вирішити хлопчик. Питання несправедливості у ставленні тих, хто сильніший, до слабшого - актуальне питання для дітей. Сергійко переживає за козу, яка, на його переконання, страждає від неввічливої поведінки дітей та необхідності бути постійно прив'язаною. Моральна оцінка передається через внутрішнє мовлення героя: «. Мені стало ясно: вона тільки вдає, що нікого не помічає, а насправді їй, певне, прикро, бо всі подорожні бачать її, припнуту до кілка, і невідомо, що про те думають. Це повинно було дошкуляти її самолюбству. Потім я ще кілька разів

проходив повз неї, різко обертався і кожного разу ловив на собі сумний і незалежний козиний погляд. То було дуже горде і, без сумніву, волелюбне створіння.» [3, с. 15]. Такі переживання викликають співчуття до кози як підневільної істоти та повагу до хлопця, здатного на співчуття. У такий спосіб у той же час закладаються підвалини для комізму та гумористичного змалювання ситуації звільнення кози. Однак неочікуваними виявляються фінальні роздуми малого: «. Тепер я був певен, що кіз тримають на кілочках не для того, щоб вони не тікали, а щоб не нападали на людей. А надто таких кіз -досвідчених, підступних і хижих» [3, с. 19].

Як «істинний психолог» [1, с. 34], який «умів без зайвої дидактики розмовляти з дітьми, навчати їх добру, товариськості, допомагати один одному в біді, розрізняти добро і зло. І все це легко, з посмішкою, веселими пригодами.» [5, с. 47], письменник проявив себе й у творах «Як ми збирали брухт», «День народження», «Нахаба», «Санько-брехун», «Конкурс пісні», в яких художньо відтворено поведінку школярів як окремих осіб, так і колективу. Наприклад, в оповіданні «День народження» висміюються деякі звички й розваги молодших школярів, що мають негативні наслідки. Так, невинне начебто шпурляння скатаними в кульки обгортками з цукерок ледь не призвело до масової «потасовки», чому завадив вчасний прихід вчительки. Тут автор не дошукується причин появи поганих звичок, бо вони мають цілком органічну природу - бажання дітей бавитися та розважатися активно. Клас у зображенні письменника дружний, окремі учні як типи психологічно не акцентуються, постають як колектив, хоча твір наскрізь діалогізований, що динамізує розвиток ситуації. Оцінний висновок в останньому діалозі, де резонером виступив один з учнів класу: «. Ми дуже швидко все забрали, і вчителька стала пояснювати урок, але ходила трохи дивно - якимсь боком і так само боком вийшла у двері за хвилину до дзвоника. // - Це їй соромно, - засміявся Генка. // - Це їй за вас соромно, - озвалась Ловецька. // - Не за «вас», а за всіх нас, - виправив її Сашко.» [3, с. 28].

Не секрет, що не завжди гармонійними бувають стосунки між дорослими (не батьками) і дітьми. Ця лінія подеколи репрезентується у творах як «згорнутий» епізод для вмотивування поведінки дитини («Манок»), а іноді стає предметом оповіді («Санчата»). Дидактизм в останньому випадку скоріше спрямований на дорослих, ніж на дітей, оскільки основним почуттям, яке залишається в читача після прочитання твору, є здивування й нерозуміння етичності поведінки деяких дорослих.

Дидактична настанова дітям, яку вони чують постійно, - треба допомагати літнім людям. Дитина не завжди сама здогадається, що їй допомога потрібна іншій людині. Тому коли героїв оповідання «Санчата» Сергія і Митька літній чоловік

попрохав про послугу (« - Мені .< .> хлопчики, незручно дуже, але взув я старі черевики, а вони ковзкі. Боюсь, не піднімуся нагору, впаду. Мені дуже незручно, - повторює, - але чи не змогли б ви мене на гору оцю підвезти?..» [3, с. 36]), вони погодились, хоча й здивувались. Робити корисну справу приємно, тому хлопці запропонували свою послугу бабусі. Реакцію хлопців на відповідь бабусі («. Ви вже краще самі катайтесь, а то ще завезете нагору, а там відпустите.» [3, с. 37]) автор не коментує, моральну оцінку має зробити сам читач.

Своєрідна мовна палітра аналізованої збірки оповідань - використання внутрішнього мовлення, діалогічного моделювання дійсності тощо є «повновартісним засобом психологізму» (С. Присяжнюк), за допомогою якого автор репрезентує характер героя, стан духовного клімату, поведінкову панораму дитини. Це визначає й специфіку розкриття письменником психології дитини та засвідчує сміливий письменницький порух до «розбудови» в собі вправного драматурга (оскільки не секрет, що така форма подачі матеріалу характерна зокрема для драматургічних творів). Стельмаховий прийом апробації дидактичного вектора у прозових творах не нав'язливий, оскільки далася взнаки поставлена свого часу мета: аби в текстах про дітей і для дітей «...не було зайвого (виділення наше - А.Т.) дидактизму, вказівних пальців й менторського тону.» [4, с. 168]. І цієї мети автору вдалося досягти. Його письменницька майстерність реалізувала на папері «живі» образи дітей з характерною емоціосферою маленького героя, його морально-етичною картиною, рентгенограмою поведінки, специфікою осмислення світобудови - і все це позначено подеколи доречно вкрапленим комізмом і тонким гумористичним мазком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воспоминания Светы Стельмах о Славе. Семейная драма // Стельмах Л. Мій кіт за тобою скучив: [мемуари] / Людмила Стельмах. - К.: Ярославів Вал, 2004. - С. 20 - 34.
2. Жиленко І. Ното feriens: [Спогади] / Ірина Жиленко; передм. Михайлини Коцюбинської. - К.: Смолоскип, 2011. - 816 с.
3. Стельмах Я. Манок: [оповідання] / Ярослав Стельмах. - К.: Веселка, 1975. - 42 с.
4. Стельмах Я. Не заради себе / (бесіда з письменником Я. Стельмахом, записана Л. Вороніною) / Ярослав Стельмах // Київ. - 1986. - № 5. - С. 147 - 170.
5. Чабанівська-Сперкач Л. Слово про друга // Стельмах Л. Мій кіт за тобою скучив: [мемуари] / Людмила Стельмах. - К.: Ярославів Вал, 2004. - С. 46 - 48.

6. Ярмиш Ю. Література, націлена в майбутнє / Юрій Ярмиш // Література. Діти. Час. 1976: [Зб. літ.-критич. ст. про дит. літ.] / Редкол.: В. Г. Дончик (голова) та ін. - К.: Веселка, 1976. - С. 37 - 24.
7. Бистрова А. Тужить не лише кіт: [Електронний ресурс] / Ала Бистрова // Дзеркало тижня. - № 39. - 2 жовтня 2004. / Режим доступу: http://dt.ua/CULTURE/tuzhit_ne_lishe_kit-41253.html
8. Неволов В. Невмирущість майстра: [Електронний ресурс] / Василь Неволов // Режим доступу: <http://nevolov.com.ua/publicacij/15-maister-stelmah.html>
Стельмах Л.: «Сьогодні вже інший глядач»: [Електронний ресурс] / (Бесіда про два театральні ювілеї у національному театрі ім. І. Франка і в «Молодому», записала Т. Поліщук) // День. - № 89. - 23 травня 2008 / Режим доступу: http://stelmakh.com.ua/rurivki_zi_statej_pro_ja_stelmaha.html